

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulaírástól, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztes a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszá az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLYANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinek kormeghatározása	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bőszen fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádmentén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÖNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÄT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistől Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendő's Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

„Sarlóját ez okért bős fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről

K. NÉMETH ANDRÁS*

► 1. kép. Tamási–Kosba lelőhely elhelyezkedése (készítette: K. Németh A., forrás: Google Maps, 2018)

A Tolna megyei Tamásitól délre, a gyulaji erdő területén, egy, a Koppányba folyó kis patak mentén, a Likashegyi-tisztáson található a hódoltság elején elpusztult középkori egyházas falu, Kospa helye (amely ma dűlőnévként Kosbának hangzik) (1. kép). A település történetéről itt csak a legfontosabb adatokat adom közre, mert azok részletesen másutt megtalálhatók.¹ Írott forrásokban először 1321-ben szerepel, nemesi névben. A falut részben kismanesek lakták, Kospai előnevű nemesekről több alkalommal hallunk 1531-ig. 1441 és 1482 között a tamási vár tartozékai között említik, 1491-től 1513-ig már csak itteni birtokrészt sorolnak fel. Az 1542-es rovásadójegyzékben mindössze egy portát írtak össze a faluban, ez Szemcsei Jánosé volt.² Az 1543-as jegyzék szerint szintén az ő birtoka, ekkor három, szegénysége miatt adót nem fizető portából állt a település.³

Kospa nevét a szakirodalomban a Magyarországon először itt, Torma István által kimutatott középkori szántóföldparcellák tették országosan ismertté.⁴ A szűk határú, a környék faluhálózatában átlagosnak mondható, kismanesek által is lakott faluhoz egy másik, szintén ritkának mondható objektumtípus első régészeti leírása is kapcsolódik: a falu belterületének délnyugati szélén, a Nagy-likas-hegy oldalában található egy löszbe vájt, több tíz méter hosszú, több helyiségből álló üregrendszer, amelyet első, 1800-as említések már régi, elhagyott objektumként írtak le. Keletkezéséhez számos hagyomány társul (búvóhely a tatárok/törökök elől, szerzetesek lakóhelye, rablók búvóhelye).⁵

Mivel a löszüreg fő járatának szája mára annyira feltöltődött a leszakadt földtől, hogy nem lehet behatolni, korának megállapításához csak a barlang ásásakor kihordott, 8–10 méter széles, több mint 30 méter hosszú, 3–4 méter magas, földből képzett teraszt vizsgálhattuk át. A 2016 őszén

* Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

végzett szisztematikus fémkeresős kutatás során számos középkori régészeti lelet került elő: érmek, ékszerek, viseleti elemek és használati tárgyak. A földterasz területén a legkorábbi érem II. Géza anoním dénárja volt (erre a korra utal egy korai, hullámvonalköteges díszítésű cserépbogrács töredék is), továbbá IV. László-érmet és két szlavón denárt is találtunk. Az érmek alapján a platót a 13. század végére már belakták, tehát a löszjáratot ennél korábban ásták ki.⁶ A leletek közül kiemelkedik egy művesen kidolgozott, a 13–14. század fordulójára keltezhető, bronzból öntött korpusz, amelyet valaha keresztre szegezve használtak.⁷

A terasz átvizsgálása után a lábánál fekvő területet is átkutattuk, aminek fontos tanulsága, hogy a faluhely a korábban ismertnél jóval nagyobb kiterjedésű lehetett. Míg eddig csak a vizenyős völgy keleti oldalán voltak ismertek középkori leletek – itt található a templom maradványa is –, addig a fémkeresős kutatás után megbizonyosodhattuk róla, hogy a település egészen a völgy nyugati oldalán húzódó Nagylíkas-hegy lábáig kiterjedt.

A faluhely leleteiről itt most nincs mód szót ejteni, csak egyetlen tárgyról, amely egyben közleményem témája is. A terasz lábától néhány méterre bukkant elő egy egyenesre kovácsolt vas-sarló.⁸

A sarló leírása

Eredetileg íves, fogazott élű, nyéltüskés, rövid nyakú sarló, egyenesre kovácsolt pengével (2a-b. kép). A penge ívének hossza a fok felőli oldalon 40,5 cm, a penge élének hossza 39 cm. A penge fokának szélessége a pengetőnél 2 cm, a penge középső pontján 1,2 cm. A penge vastagsága a pengetőnél 0,5 cm, a penge középső pontján 0,3 cm, hegyénél 0,1 cm.

A sarló nyaka igen rövid, a penge foka átmenet nélkül folytatódik a nyéltüskében. A nyéltüske hossza az él felőli oldalon 13,6 cm, a pengefok felőli oldalon 12 cm, szélessége a pengetőnél 1,2 cm, a nyéltüske végénél 0,3 cm, vastagsága a penge felőli oldalon 0,5 cm, a nyéltüske végénél 0,1 cm.

A penge lapjának síkja enyhén hajlott, közepe a penge hegyéhez és a pengetőhöz képest kb. 0,8 cm-re emelkedik ki a vízszintesből, amit valószínűleg az okozott, hogy a sarló hegye kemény tárgyba ütközött, ez görbítette meg a pengét.

► 2. a–b kép. Kiegyenesített sarló a középkori Kospa falu helyéről (fotó: Retkes Tamás)

A penge görbesége nem egyenletes: jobb kézben tartva a nyél felé eső kb. kétharmad része a vízszinteshez képest kissé felfelé hajlik, felső harmada pedig még ehhez képest is kissé jobb felé (azaz a penge enyhén meg van csavarodva).

A penge élén jól láthatók az egyenesre alakítás nyomai: az él vonala helyenként megtörik, és az él 1,5–2 mm széles, enyhe gerinccé alakul. Ennek oka a kiegyenesítés módja: a foknál alátámasztották a tárgyat, miközben a pengét ellentétes irányban ütötték. Egy ideig az él anyaga zömült, majd az ütések hatására az élből enyhe gerinc lett, amelynek két oldalán az anyag kissé letűródött, visszahajlott. Különösen szembeütő ez a hegytől számított 24–29 cm-ek között, ahol oldalról nézve is látható a penge lapjára az él felől aláhajló sorja (3. kép).⁹

A fogazás maradványai – ferde, kb. 2 mm hosszú kis bevagdosások – jobb kézbe fogva az alsó felén, a penge alsó végétől 2,5 cm-re körülbelül 3 cm hosszan (4. kép), valamint a hegyétől 17 cm-re körülbelül 1,5 cm hosszúságban figyelhetők meg.

A tárgy jelenlegi állapotában is magán viseli a késő középkori sarlók néhány jellegzetes elemét: nyaka lényegében nincs, a penge alsó fele pedig majdnem párhuzamosan fut a nyéltüskével.¹⁰ A penge felső része a kiegyenesítés következtében követi a penge alsó részének vonalát, de eredetileg bizonyára erősen előre görbült, a késő középkori sarlókra jellemző módon. Erre az időszakra utal a penge fogazott volta is.¹¹

A tárgy kiegyenesítés előtti állapotának nagyszámú párhuzama közül itt csak egyetlen, térben közeli darabot említek: az ozorai várban került elő egy hasonló méretű (36 cm pengehosszúságú, 10,5 cm hosszú nyéltüskével ellátott), rövid nyakú, fogazott élű, ép sarló, amelynek típusa a 16. század elejétől a 17. század végéig kimutatható Ozorán.¹²

► 3. kép. A kiegyenesítés (ellentétes irányú kalapálás) nyomai a sarló élén (fotó: Retkes Tamás)

Kiegyenesített sarlók és kaszák: írott források és párhuzamok

Tárgyunk kétségtelenül kiegyenesített sarló. Ahogyan Torma István meggyőzően igazolta, a faluban 1543 után végleg megszűnt az élet, ezért a sarlót egyértelműen e dátum elé keltezhetjük; ezt a kutatás során előkerült egyéb leletek is igazolják. A gyakran emlegetett történeti közhely szerint az 1514-es Dózsa György-féle parasztfelkelés során a parasztok kiegyenesített kaszákkal indultak harcba, de ez a paraszti fegyver természetesen más korokban is elterjedt lehetett.¹³

Kiegyenesített kaszák és sarlók egyaránt szerepelnek Stephanus Taurinus 1519-ben íródott

Paraszti háború (Stauromachia) című hőskölteményében, amelyhez saját tapasztalatai mellett természetesen bőven merített az antik hagyományokból is. A parasztság fegyverzetének leírásában „kaszát ragad ottan a másik,” „a többségük csak kajla kaszával igyekszik;” a nagylaki csatában a parasztság „távol forgatja hiába kaszáját,/ mert az üres levegőt vagdalja csupán a karókkal./ Rászerelé a paraszt most hosszú fatörzsre kaszáját,/ így az ellenség közepéig elér, kaszabolja;” a kolozsvári csatában pedig Drágfi János „paraszti kaszák közt dül vala szörnyű tömegbe./ Ám lova most lebukott, mellső lábát kasza vágta.”¹⁴

A kaszák mellett fegyverként használt sarlók is feltűnnek Taurinusnál. A gubacsi csata előtt a parasztok az alábbi szavakkal kérnek kegyelmet: „Nem jut soha majd az eszünkbe,/ hogy feketült sarlónk ismét vérrel vörösödjék,/ ócska kapáinkat fényesre kapáljuk a földön.”¹⁵

A sarlóknál maradv, a parasztfelkelést megörökítő másik költői mű, Nagyszombati Márton *Magyarország főuraihoz* című, 1523-as keltezésű költeménye így jellemzi a parasztsereget: „háború kell neki csak, préda hevíti csupán./ Sarlóját ez okért bősz fegyverré köszörülte,/ és ami érce akadt, mind az ekét, boronát.”¹⁶ Nagyszombati költeményének eredeti latin kifejezése nem hagy kétséget, hogy a szövegben valóban sarlóról van szó (*Hac ratione feros falces mutabat in enses*).¹⁷ A szövegek nem említik ugyan, hogy a sarlók egyenesre lettek volna alakítva, ám fegyver voltuk alapján gyanítható, hogy az íves pengéjű mezőgazdasági eszközökkel nem eredeti formájukban harcoltak a parasztok.

A kiegyenesített kasza később is elterjedt paraszti fegyver maradt. 1677-ben a Sopron megyei Vica település jobbágysai egyebek mellett *visha*

► 4. kép. Fogazás maradványai a sarló élén (fotó: Retkes Tamás)

segeszet kassakkal („visszaszegzett kaszákkal”) támadták meg földesuruk embereit.¹⁸ 1686-ban egy, a Buda felszabadításáért harcoló seregben szolgáló német zsoldos így írt: „Bár a törökök gyakran összeszedték magukat (...), a mi tartalékunk és a [magyar] védelmi osztagaink nagy hősiességgel mindég visszaverték őket, jól forgatván kiegyenesített kaszáikat, hegyezett karóikat és egyéb fegyvereiket.”¹⁹

A fegyver a kuruc korban is használatos maradt. Debrecen város jegyzőkönyve 1704. január 15-én elrendelte, hogy a közelben elvonuló rác-német hadak miatt „akitől telik fegyvert szerezzen, mindenkinek legyen legalább visszaszegzett kaszája, vasvillája.”²⁰

Az 1848–1849-es szabadságharcban a parasztság soraiból kikerült nemzetőrök gyakran használt fegyvere volt a kiegyenesített kasza, amelyet számtalan írott és képi forrás is igazol.²¹ Elég itt a Kossuth-kormány általános népfelkelésről kiadott kiáltványára utalni, amely a lakosságot arra buzdította, hogy „kaszával, baltával, bottal, kővel s amivel lehet” szálljon szembe az oroszokkal.²² A kiegyenesített kasza mint szükségfegyver használatára modern adatokkal is rendelkezünk. 1968-ban egy, a decsi romákról szóló újságcikk szerint „nagy verekedésekre emlékeznek vissza a községben, például két évvel ezelőtt, még kiegyenesített kaszával is mentek egymásnak a cigányok.”²³

A régészeti irodalomban kiegyenesített középkori sarlóra mindössze egyetlen utalást találunk: Váralja-Várfő 13. századi várában előkerült egy fogazott élű, töredékes vastárgy, amely találója, Miklós Zsuzsa szerint eredetileg valószínűleg sarló lehetett, és csak másodlagosan nyerte el egyenes formáját.²⁴ Kiegyenesített, régészeti korú kaszát nem találtam a hazai közgyűjtemények anyagában, csak az újkorból:²⁵ pl. a szentesi múzeum őriz kettőt a 18–19. századból,²⁶ míg az 1848–1849-es szabadságharcból számos múzeumi darab ismert.²⁷

Összegzés

Bármily vonzó is lenne az egyenesre kalapált kosbai sarlót az 1514-es parasztháború tárgyi lenyomataként értékelni, sajnos ez nem igazolható. A történeti események ismeretében – amit az ozo-
rai várból előkerült, hasonló sarló is nagyban

támogat – ugyanakkor talán mégsem túlzottan bátor dolog feltételezni, hogy e ritka tárgyat éppen a 16. század eseménytelennek bajosan nevezhető első felében használhatták. A mohácsi csata és a térség 1545-ös végleges török kézre kerülése között a falusi lakosság számára bőven nyílhatott lehetőség,²⁸ hogy mezőgazdasági eszközeit – olykor némileg átalakítva – önvédelmi célból, kényszerűségből fegyverként is használja. A kospai kiegyenesített sarló szerencsés régészeti adalék a mezőgazdasági eszközökből kialakított középkori paraszti fegyverek jobb megismeréséhez.

Jegyzetek

- ¹ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1897), 436–437.; Torma István, „Mittelalterliche Ackerfeld-Spuren im Wald von Tamási (Komitat Tolna),” *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 39 (1981): 246–247.; Papp István, *A Tamási járás évszázadai*, sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Torma István (Tamási: Tamási Város Önkormányzata, 2000), 155.; K. Németh András, „Tamási és határa a középkorban,” in *Tanulmányok Tamási történetéből. Őskor, római kor, középkor, törökör, szerk. Torma István* (Tamási: Könyv László Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény–Tamási Helytörténeti Alapítvány, 2015), 158–161.
- ² Magyar Nemzeti Levéltár, E 158 Conscriptiones portarum. XLIII/b. Nr. 44, 500.
- ³ Maksay Ferenc, *Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén*, II (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 776.
- ⁴ Torma, „Mittelalterliche Ackerfeld-Spuren.”
- ⁵ K. Németh András, „A likas-hegyi járatrendszer,” in K. Németh András, *Haza a múltban. Szemelvények Tamási újkori történetéből* (Tamási: Könyv László Városi Könyvtár, 2012), 8–10.
- ⁶ K. Németh András, „Likas-hegy, Török-lik, Barátok pincéje. Löszbe vajt középkori „likak” Tolna megyében,” in *Történeti táj-tájrégészeti kutatásban. Absztrakt kötet. 2017. november 6–7.*, szerk. Zatykó Csilla, Szilágyi Magdolna és Szabó Máté (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, 2017), 24–25.
- ⁷ K. Németh András, „Középkori körmeneti kereszt bronz korpusza Tamási-Likas-hegyről,” *Wosinsky Mór Megyei Múzeum, A hónap műtárgya*, letöltve: 2018.08.30., <http://wmmm.hu/en/2018-junius-kozepkori-kormeneti-kereszt-bronz-korpusza/>.
- ⁸ A tárgyat Sándor Lajos találta. Restaurálását Künsztler Tamás végezte, a tárgyfotókat Retkes Tamás készítette (mindketten a Wosinsky Mór Megyei Múzeum munkatársai). Segítségüket, munkájukat ezúton is köszönöm.
- ⁹ Köszönöm Cziráki Viktornak (Regöly, Újszékita), hogy megosztotta velem gyakorlati tudását a tárgy közös tanulmányozása során.
- ¹⁰ Müller Róbert, *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökör végéig* II. (Zalaegerszeg: Zala megyei Levéltár, 1982), 482.

- ¹¹ Kralovánszky Alán, „Kora Árpád-kori mezőgazdasági eszközök a Közép-Dunamedencéből,” *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* (1962): 119; Takács Lajos, „Kaszasarlók Magyarországon,” *Ethnographia* 78 (1967): 11–12.
- ¹² Gere László, *Késő középkori és kora újkori fémleletek az ozorai várkastélyból* (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2003), 41, 165, 21. kép 2.
- ¹³ Meglepő módon a szakirodalomban csak egyetlen említést tudtam felkutatni a Dózsa-féle parasztsereg kaszahasználatára vonatkozóan: Szabó László, „Az 1514. évi magyar parasztháború hadművészete,” *Hadtörténeti Közlemények* 19, no. 3 (1972): 441. Teleki József Kapisztrán János kereszteséről szóló megállapítását – „(...) fegyver-forgatáshoz nem szokva, igen roszúl és szegényen, csak botokkal, rudakkal, csépekkel, kaszákkal és vasvillákkal, igen kevesen dzsidával, karddal vagy puskával voltak fölfegyverkezve,” Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, II (Buda: Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1852), 418. – az 1514-es paraszthad felszereltsége kapcsán párhuzamként idézi: Márki Sándor, *Dózsa György* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1913) és Bánlaky József, *Az ország süllyedése a Jagellók alatt: a mohácsi katasztrófa, 1490–1526* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1939). Reizner János hivatkozás nélkül említi, hogy Kinizsi Pálnak „az egyenesre szegezett kaszákkal felfegyverzett” szegedi polgárok segítettek leverni a fekete sereg maradványait. Reizner János, *Szeged története*, I (Szeged: Szeged szab. kir. város közönsége, 1899), 86.; idézi: Temesváry Ferenc, *A Móra Ferenc Múzeum Gyűjteményeinek militáriái*, II (Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 2013), 20.
- ¹⁴ Taurinus István, *Paraszti háború*, ford. Geréb László (Budapest: Európa, 1972), 35, 37, 69.
- ¹⁵ Geréb László, szerk. *A magyar parasztháborúk irodalma 1437–1514* (Budapest: Hungária, 1950), 132.; Taurinus, *Paraszti háború*, 52.
- ¹⁶ Geréb, *A magyar parasztháborúk irodalma*, 144.
- ¹⁷ Ábel Jenő, *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia* (Budapest: Hornyánszky, 1903), 252. Taurinus művének latin szövegét lásd: Taurinus, Stephanus Olomucensis, *Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum*, ed. Ladislaus Juhász (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944). Szabó István nagyszabású falumonográfiájában „A parasztok fegyverei” című fejezetben azt írta, hogy „Taurinus kaszát, íjat, kardot ragadni látta a parasztokat.” Szabó István, *A középkori magyar falu* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 182.
- ¹⁸ Varga Endre, szerk., *Úriszék XVI–XVII. századi perszövegek* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 481.
- ¹⁹ Rónay Gábor, „Egy német zsoldos Esztergom-vidéki és budai kalandjai 1686-ban,” *Esztergom Évlapjai* 1 (2000): 51.
- ²⁰ Szűcs István, *Szabad királyi Debreczen város történelme. III. Debreczennek szab. királyi városi rangra emeltetésétől (1693), a mai időkig* (Debreczen: szerzői kiadás, 1871), 709.
- ²¹ Itt csak néhány, Tolna megyei adatra hivatkozom: Horváth Árpád, „A Tolna megyei 1848-as szabadságharcosok nyomában,” *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 1 (1968): 91–92, 116.
- ²² Kossuth Lajos, *Írások és beszédek 1848–49-ből*, válogatta, sajtó alá rendezte, az összekötő szöveget, jegyzeteket és névmagyarázásokat írta Katona Tamás (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987), 450.
- ²³ Gemenczi József, „Verekedések Decsen,” *Tolna Megyei Népiújság* 18, no. 15 (1968. január 19): 5.
- ²⁴ Miklós Zsuzsa, „Váralja–Várfő XIII. századi vára,” *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 20 (1998): 134, 153, 12. kép.
- ²⁵ Hacsak a lábatlani Duna-mederből kikutort leletek („középkori kard, szekerce, csákllyák, lándzsacsúcs, kiegyenesített kasza stb. a XV–XIX. századból”) között említett kasza nem keltezhető a középkorra. Vö. Horváth István, „Lábatlan–Dunameder,” *Régészeti Füzetek* ser. I. no. 31 (1978): 111.
- ²⁶ Temesváry Ferenc, *Eleink gyűjtötték... Fegyverek, hadi- emlékek, ló- és viseleti tartozékok a szentesi Koszta József Múzeumban* (Szeged: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1999), 86.
- ²⁷ Pl. öt darab Zala megyében: Haász Gabriella, Kunics Zsuzsanna és Megyeri Anna, „1848–1849 relikviái Zala megye múzeumaiban,” in *A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849*, szerk. Béres Katalin (Zalaegerszeg: Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1999), 169–282.
- ²⁸ „A dél-dunántúli harcok 1526 és 1543 közti időszakára: Szakály Ferenc, „A dél-dunántúli hadszíntér,” in *Pécs a hódoltság korában. Tanulmányok*, szerk. Szakály Ferenc és Vonyó József (Pécs: Kronosz Kiadó–Pécs Története Alapítvány, 2012), 17–53.